

*Сидоренко Ірина Григорівна,
кандидат філософських наук, доцент
кафедри культурології
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
Федосова Вікторія Станіславівна,
студентка педагогічного факультету
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
limans@i.ua*

ПОЛІКУЛЬТУРНІСТЬ ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИКИ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядаються питання полікультурності та ідентичності як чинники самовизначення особистості. Досліджуються як позитивні, так і ті, що містять у собі небезпеку сприйняття своєї суті, аспекти полікультурності. Як одна з можливостей зняття суперечностей між культурним розвитком у цілому та індивідуальною ідентичністю пропонується діалогічний потенціал культур.

Ключові слова: полікультурність, ідентичність, свобода вибору, релігійний чинник, діалог культур, виховання.

*Сидоренко Ирина Григорьевна,
кандидат философских наук, доцент
кафедры культурологии
Национального университета биоресурсов
и природопользования Украины
Федосова Виктория Станиславовна,
студентка педагогического факультета
Национального университета биоресурсов
и природопользования Украины*

ПОЛИКУЛЬТУРНОСТЬ И ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК ФАКТОРЫ САМООПРЕДЕЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются вопросы поликультурности и идентичности как факторы самоопределения личности. Исследуются как положительные, так и те, которые содержат в себе опасность понимания своей сути, аспекты поликультурности. Как одна из возможностей снятия противоречий между культурным развитием в целом и индивидуальной идентичностью предлагается диалогический потенциал культур.

Ключевые слова: поликультурность, идентичность, свобода выбора, религиозный фактор, диалог культур, воспитание.

Sydorenko Irina,
PhD, associate professor of cultural studies
of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Fedosova Victoria,
student of Pedagogical Faculty of the National University
of Life and Environmental Sciences of Ukraine

MULTICULTURALISM AND IDENTITY AS FACTORS OF SELF-IDENTITY

The questions multiculturalism and identity as factors of self-identity are studied. Both positive and those that include risk perception of its essence, aspects of multiculturalism are monitored.

Key words: multiculturalism, identity, freedom of choice, the religious factor, the dialogue of cultures, education.

Тема полікультурності не є новою для Європи, адже європейський простір ще багато десятиріч тому став багатокультурним та соціально різноманітним. Питання полікультурності набуло актуальності для сучасної Європи у зв'язку з поширенням імміграційних рухів та з виходом на політичну арену значної кількості народів, національностей, що тривалий час перебували в тіні панівних культур своїх держав.

Очевидним став, з одного боку, демографічний вплив іноземних спільнот у західноєвропейських державах та їх поліетнічний і полікультурний характер. У сучасну добу інший бік питання актуалізує той вплив, до якого призвели глобалізаційні процеси. Ці процеси, як відзначає академік РАН А.А. Гусейнов, є джерелом загострення відмінностей у царині культури, унаслідок глобалізації виникає підвищений інтерес народів до своїх традицій, етнічної, національної та релігійної самобутності. Суть одного з найсерйозніших викликів суспільного розвитку сьогодення полягає в тому, що глобалізація в окремих сферах суспільного життя – економіці, фінансах, комунікації – супроводжується регіоналізацією сфери соціального мислення та культури. Відтак, розширення та поглиблення взаємодії та співробітництва, організація виробничо-господарських процесів як єдиного цілого в масштабах усієї планети не призводить до «вирівнювання людства» [1, 7]. Український філософ В.А. Малахов сучасну ситуацію на пострадянських теренах (припускаємо, що це значною мірою стосується і західноєвропейського простору) охарактеризував як «досвід *розбіжності* культур» [2, 113]. З. Бауман зазначає, що поява культурного плюралізму знаменує собою втрату будь-яких «об'єктивних» ієрархій культурних цінностей: сім'я, шлюб, батьківські відносини, сусідство, робота багато в чому втратили свою роль хранителів меж соціального виробництва [3].

Автор роботи «Виступ на захист полікультурності», фахівець із питань міграційних процесів та інформації А. Перотті, висловлює думку про те, що «сьогодні немовби розвивається тенденція перетворення індивіда на людину з антенами (з огляду на множинність можливостей та велику кількість цінностей, які йому пропонує сучасне суспільство) на відміну від людини з корінням (мо-

дель, що домінувала в суспільстві минулого)» [4, 14]. Розвиваючи думку, він указує на інтенсивний обмін ідеями та людськими ресурсами, коли кожен сьогодні включений у систему «численних взаємозв'язків та взаємовпливів, що пов'язані з професійним життям, дозвіллям, користуванням культурними надбаннями, сімейною та соціальною приналежністю, місцем проживання тощо» [5, 24].

Культурний плюралізм, взаємопроникнення цінностей, обмін ідеями призвели до того, що суспільна свідомість актуалізувала питання самовизначення. Відповідно виникли завдання про формування етнічних, національних, релігійних ідентичностей, їхній взаємозв'язок зі суспільством та територією проживання; постали питання не лише про колективні орієнтири в спільному світі, а й про вибір та свободу кожного індивіда.

Полікультурність як множинність культур у їх різноманітності містить безумовно позитивне розуміння своєї суті – взаємні збагачення, обмін, наслідування, запозичення, інтеграція як узгодженість норм, надбань, здобутків, ціннісних настанов тощо. З огляду на це, постає необхідність, по-перше, розробляти, розвивати і вивчати способи співжиття в багатокультурних суспільствах і, по-друге, зберігати індивідуальні та колективні ідентичності. Збереження ідентичностей дозволить спрямовувати процеси полікультурності в напрямку інтеграції, тобто рівності, співучасті, обміну, на противагу небезпечній для самобутності меншин і послаблених економічно та політично націй асиміляції.

Але при тому полікультурність розуміють і як відмінності, інакшість та меншини. Обидві позиції за видимої змістової рівнозначності (основою якої виступає кількісна ознака) мають суттєві відмінності щодо якості сприйняття змісту. На рівні буденної свідомості ми не можемо позбутися упереджень щодо іншості та інакшості: щоденні міжкультурні контакти не лише сприяють кращому взаємопорозумінню, вони так само поглиблюють і негативні судження. Різниця культур доволі часто сприймається не як позитивний елемент – запобігання монотонності та уніформності в об'єднаній Європі або ж як стримування тиску зі сторони більш розвинених в економічному відношенні та доволі агресивних в насадженні своїх цінностей культур, але як вада, навіть загроза, що набуває форм конкурентності, суперництва.

Пояснення негативізму знаходимо не лише в стереотипах сприйняття та мислення, у незнанні або й нехтуванні очевидними фактами. Негативізм має раціональне пояснення. К. Леві-Стросс називає оманю свідомості намагання «просто проголосити природну рівність усіх людей і братерство, які мають їх об'єднати, без відмінності рас і культур, ...оскільки тим самим ми нехтуємо фактичною різноманітністю, що осягається в спостереженні. Людина реалізує свою природу не в надрах абстрактного людства, а всередині традиційних культур» [6].

Проблема виникає не тоді, коли ми маємо справу з інакшістю та відмінностями, а під час намагання розглядати культуру з позицій одновимірності. Емпіричний та теоретичний рівні свідчать (варто лише звернутися до історії), що в контексті культури не існує більшо- чи меншовартості. Коли ми оцінюємо будь-яку культуру, варто пам'ятати про власні ілюзії щодо неї, про критерії, які

можуть бути неприйнятні для неї через її несхожість на наше власне культурне середовище.

Полікультурність та ідентичність мають спільну точку розходження та водночас збіг: людство постійно бореться з двома протилежно спрямованими процесами, один із яких має тенденцію до заснування уніфікації, тоді як інший націлений на утримання та відновлення диверсифікації.

Продемонструвати це можна на розгляді ситуації тих культур, що досягли найбільш кумулятивних форм історії. Такі крайні форми поєднання досвіду (а культурні здобутки – це і є результат накопичення та втілення досвіду, випадкові ж відкриття є поодинокими винятками) ніколи не були властивістю ізольованих культур. Але властивістю тих культур, які різноманітними засобами, свідомо (запозичення, торгові обміни, договори) чи під впливом обставин (міграції, війни) поєднували свої дії. Європа в період раннього Відродження була місцем зустрічі і сплавлення найрізноманітніших впливів диференційованих культурних форм: грецької, романської, німецької й англосаксонської традицій, арабського та китайського впливів.

Позиція К. Леві-Стросса полягає у тому, що немає спільностей, кумулятивних у собі і завдяки собі. Кумулятивна історія не є власністю певних рас або культур, які виділяють себе так серед інших. Вона є результатом скоріше їхньої поведінки, а не їхньої природи. Вона виражає певну форму існування культур – не що інше, як їхній спосіб спільного буття. У цьому сенсі можна сказати, що кумулятивна історія – це історична форма, характерна для соціальних суперорганізмів, утворених групами товариств, тоді як стаціонарна історія – якщо така дійсно існує – буде означати спосіб життя, притаманний відокремленим суспільствам. Єдина вада, здатна вразити людську групу і перешкодити їй цілком реалізувати свою природу, – це бути на самоті. Жодна культура не ізольована; вона завжди перебуває в коаліції з іншими культурами, що і дозволяє їй вибудовувати кумулятивні ряди. Фактично це означає, що жодна культура не є пріоритетною щодо іншої. Своєрідний девіз, проголошений К. Леві-Строссом, звучить так: «ми говоримо: число і різноманітність» [7].

В українській культурологічній думці аналогічні переконання обстоює Дм. Антонович: «...культурний розвій кожного народу проходить у процесі постійних взаємовідносин різних народів між собою, у процесі культурних впливів одного народу на другий і постійного перехрещування культурних впливів. Культури самобутньої, культури, яка в якогось народу самостійно розвивалася б від самих первісток до нинішнього культурного рівня, сміливо можна сказати, що не існує зовсім... Взагалі здатність сприймати культурні впливи є необхідною передумовою культурного розвою і поступу кожного народу. І чим більше різних впливів культурних який народ сприймає, вбирає в себе, перетворює і розвиває їх далі, тим народ є культурнішим. Культура тих центрів завжди випереджує, де сходиться більше різних народів і взаємно переплітають свої впливи» [8, 5].

Гуманістичні устремління спонукають нас до толерантності, яка є не просто деклараціями, «це динамічна установка, вона складається в передбаченні,

розумінні та просуванні того, що бажає бути. Різноманітність людських культур – позаду, навколо і попереду нас» [9, 5]. Та не єдино ідеалістичні погляди мають стати запорукою міжкультурної взаємодії з визнанням індивідуальних та колективних ідентичностей – сподіватися на це було б наївно. Міркуючи з позицій доцільності в добу прагматизму (як і в будь-яку іншу), пам'ятаймо застереження К. Леві-Стросса: «...людство, сплавлене одним-єдиним способом життя, неможливе, адже це буде закостеніле людство» [10, 5].

Узгодження між проти- та взаємоставленням полікультурності та ідентичності можливе за умови усвідомлення, що для гармонійного розвитку індивідуальної ідентичності кожен індивід потребує чіткої структурованості своєї соціальної, територіальної, етнічної, мовної та культурної приналежності. Знання людини про її походження, рід, про все те, щодо чого вона визначає власне Я, нерозривним зв'язком сполучене зі самосвідомістю та свободою.

Під час розгляду питання полікультурності та ідентичності не можна залишити поза увагою роль релігійного чинника. Цей чинник безпосередньо пов'язаний із проблемою національних меншин та іммігрантів в Європі. Вище зазначалося, що питання національного самовизначення в Європі стає дедалі актуальнішим і почався цей процес від 70-х минулого століття. Зумовлене це низкою чинників. Значна хвиля іммігрантів з інших континентів, що осіли на західноєвропейських територіях; пробудження національної самосвідомості до того колонізованих народів; активність регіональних та місцевих рухів. Неоднорідність європейських суспільств, утворена історично, мала суттєвий об'єднувальний чинник – єдину (для переважної кількості народів) християнську релігію. Сучасний стан цього питання засвідчує диференційованість європейського культурного простору. (Як приклад, можна навести нещодавно проведений референдум у Шотландії.)

Осідання значної кількості іммігрантів збільшило число меншин в Європі. Це меншини не лише національні та мовні; важливим подразнювальним чинником є те, що це водночас меншини релігійні. Потрапляючи в середовище панівної культури, представники інших культур мають право підтримувати національні традиції та передавати молодшим поколінням знання, звички, особливості своїх культур. У свою чергу, держави, що приймають іммігрантів, зобов'язані гарантувати їм свободу совісті та свободу віросповідання.

У демократичному суспільстві необхідною умовою для забезпечення захисту прав одних осіб є обмеження щодо свобод інших осіб. Проблема виникає в разі, якщо представники тих чи інших культур виходять за рамки обмежень, установлених для їх свобод. Останніми десятиліттями в країнах Європи оселилося близько 9 мільйонів населення з тих регіонів, де панівними релігіями є іслам, буддизм, індуїзм та інші. Для більшості цих культур прерогативою є саме релігія, традицій якої вони додержують у будь-якому культурному середовищі. Саме релігія є об'єднувальним чинником, що зберігає цілісність та непорушність меншин під тиском цінностей культур західного світу. Тут слід зауважити, що якщо іслам є не лише релігією, а передовсім способом мислення, світоглядом мусульман, то для сучасних християн їхня релігія – це одна з підвалин європейської цивілізації, яка відіграла свою значну історичну роль і сьогодні

нерідко є скоріше даниною традиції. Християнство стало духовно-правовою основою, на якій розвилися та функціонують соціальні інститути. Однак сьогодні про цю роль християнства згадують лише в самій Церкві, академічних колах та принагідно.

Важливість релігійного чинника в іммігрантських спільнотах та активність останніх у питаннях релігійних традицій зумовили повернення релігійності в суспільствах європейських. Атеїстичні європейські суспільства були «змушені» відповісти релігійністю на публічні відправлення релігійних обрядів іммігрантами, оскільки відчували загрозу витіснення «свого». Безумовно, європейці не стали більш релігійними. «Повернення витісненого» може виражати прагнення соціального визнання, що значно важливіше, ніж просто потреба виражати релігійні почуття» [11, 17].

Занепокоєння християн пов'язане і з тим, що вони не сприймають вірян-нехристиян як просто вірян, з атрибутами якості. Переважно все, що належить не до «своєї» релігії, сприймається в контексті кількості – релігійної спільноти. На рівні буденної свідомості ми сприймаємо не «доброго, товариського Мустафу», а на кшталт: «Мустафа, він мусульманин, але добрий, товариський», чи «хоч мусульманин, але добрий, товариський» тощо. Хоча чути, аби хтось говорив про себе «християнин такий-то» не доводиться. Отож на перший план виступає не особисті якості індивіда, а його соціальна ідентифікація.

Спосіб життя представників нехристиянської релігії є відмінним від європейського. Світосприйняття буддистів, індуїстів, сикхів формувалося під впливом східної філософії; історія взаємовідносин між християнами та мусульманами сповнена трагічними сторінками. Ці чинники, помножені на значно більшу, ніж у представників панівної європейської культури, релігійну активність меншин, посилюють архаїчну недовіру до інакшого. Відтак, релігійність людини стає не об'єднувальним, а роз'єднувальним чинником.

В Україні це питання не стоїть так гостро як, наприклад, у Франції. Це пояснюється тим, що наша країна не є економічно привабливою для мігрантів. До того ж Україна має історичний досвід релігійного плюралізму, адже довгий час являла собою маргінальне релігійно-культурне середовище. Однак, в Україні є свої особливості – анексована сьогодні Автономна Республіка Крим, де значна мусульманська громада сусідить із православними християнами. Так само слід ураховувати, що територія України – транзитний простір. Останнім часом у Європейському Союзі наявна тенденція до обмеження в'їзду представників «третього світу», тож не виключена можливість того, що Україна, за умови політичної стабільності, може стати буферною зоною. І звернення до теоретичних рекомендацій та практичних напрацювань із релігійного питання дозволить вирішувати завдання з кращим результатом. Полікультурний світ висуває вимоги враховувати існування релігійного чинника ще в процесі виховання та навчання: сприяти свободі віросповідання та водночас запобігати теократичним тенденціям.

Перебуваючи в семантичному полі культури, індивід має сам визначати свою належність до певної спільноти, а, отже, свою відмінність від інших груп.

Для цього він мусить визначити свої колективні ідентичності, залишаючись вільним у їхньому виборі.

У сучасному глобалізованому світі перед представниками різних культур постає багато спільних завдань у сфері практики та теорії. Отож люди попри конфронтації надзвичайно взаємозалежні. Відмінності та розбіжності між культурами водночас спонукають до знаходження об'єднувального начала задля вирішення спільних питань.

Особливо потреба в спільній взаємодії виявляється в інтелектуальній сфері. Як на емпіричному, так і на теоретичному рівнях пізнання наука оперує раціональною мовою, логічними побудовами, принципами об'єктивності. Вона не може бути поміщеною у вакуум будь-якої ідентичності. Зокрема, питання збереження довкілля, біоетики, медичної етики, міжнародного права потребують спільного обґрунтування та злагоджених зусиль. Ідеться не про спілкування як спільність, а про комунікацію, що передбачає диференціацію певного смислового поля, «єдиного логосу, розподіл його між різними партнерами-співрозмовниками» [12, 113], – про діалог.

Діалог культур відбувається відповідно між представниками різних культур. У процесі діалогу доміантою виступає не певна ідентичність, а конкретні практичні завдання, що потребують вирішення. А.А. Гусейнов указує, що діалог культур у своїй основі – це проблема взаємоповаги в стосунках між людьми та розумного, зваженого підходу до розв'язання конкретних питань, що їх хвилюють [13, 12].

Питання полікультурності та ідентичності порушують цілий пласт аспектів, які можна підвести під три основні вектори: національний, релігійний, освітній.

Окреслимо перспективи подальшого аналізу освітнього аспекту. На дистанцію не лише між культурами, а і в межах однієї культури вказує В.А. Малахов. Він відзначає, що «розрив між поколіннями та культурами поколінь, як відомо, набуває нині по-справжньому бентежних масштабів – то чи не криється в ньому певний діалогічний потенціал, можливо, рятівний для нашої спільної ідентичності та культурного розвитку в цілому?» [14, 114].

Освітній вектор є надзвичайно важливим та перспективним у плані ви-найдження таких інструментів соціалізації та комунікації, які сприяли б розв'язанню питання жити разом у взаємній повазі до свободи кожної особистості.

Література

1. Гусейнов А.А. Роль філософії в діалозі культур // Національна самосвідомість народів СНД та Балтії: роль спільних культурних основ. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – С.7-8.
2. Малахов В.А. Етика діалогу: реактуалізація в сучасних умовах // Національна самосвідомість народів СНД та Балтії: роль спільних культурних основ. – М.: Прогресс-Традиция, 2010. – С.113.
3. Бауман З. Життя у фрагментах: Есе про постмодерністську мораль. Лондон: Блеквелл, 1995 / рецензія О.А. Оберемко // <http://www.nir.ru/Socio/scipubl/sj/bauman.htm>.
4. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. – Львів: Кальварія, 2001. – С.14.
5. Там само. – С.24.

6. *Леві-Строс К.* Раса та історія http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/levestr/rasa.php.
7. Там само;
8. *Антонович Дм.* Вступ // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – С.5.
9. Там само.
10. Там само.
11. *Перотті А.* Виступ на захист полікультурності. – Львів: Кальварія, 2001. – С.17.
12. *Малахов В.А.* Етика діалогу: реактуалізація в сучасних умовах // Національна самосвідомість народів СНД та Балтії: роль спільних культурних основ. – М.: Прогресс-Традиція, 2010. – С.113.
13. *Гусейнов А.А.* Роль філософії в діалозі культур // Національна самосвідомість народів СНД та Балтії: роль спільних культурних основ. – М.: Прогресс-Традиція, 2010. – С.12.
14. *Малахов В.А.* Етика діалогу: реактуалізація в сучасних умовах // Національна самосвідомість народів СНД та Балтії: роль спільних культурних основ. – М.: Прогресс-Традиція, 2010. – С.114.

References

1. Huseynov A.A. Rol' filosofiyi v dialozi kul'tur // Natsyonal'na samosvidomist' narodiv SND ta Baltiyi: rol' spil'nykh kul'turnykh osnov. – М.: Prohress-Tradytsyya, 2010. – S.7-8.
2. Malakhov V.A. Etyka dialohu: reaktualizatsiya v suchasnykh umovakh // Natsyonal'na samosvidomist' narodiv SND ta Baltiyi: rol' spil'nykh kul'turnykh osnov. – М.: Prohress-Tradytsyya, 2010. – S.113.
3. Bauman Z. Zhyttya u frahmentakh: Ese pro postmodernist-s'ku moral'. London: Blekuell, 1995 / retsenziya O.A. Oberemko // <http://www.nir.ru/Socio/scipubl/sj/bauman.htm>;
4. Perotti A. Vystup na zakhyst polikul'turnosti. – L'viv: Kal'variya, 2001. – S.14.
5. Там само. – S.24.
6. Levi-Stros K. Rasa ta istoriya // http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/levestr/rasa.php.
7. Там само.
8. Antonovych Dm. Vstup // Ukrayins'ka kul'tura: Lektsiyi za redaktsiyeyu Dmytra Antonovycha. – К.: Lybid', 1993. – S.5.
9. Там само.
10. Там само.
11. Perotti A. Vystup na zakhyst polikul'turnosti. – L'viv: Kal'variya, 2001. – S.17.
12. Malakhov V.A. Etyka dialohu: reaktualizatsiya v suchasnykh umovakh // Natsyonal'na samosvidomist' narodiv SND ta Baltiyi: rol' spil'nykh kul'turnykh osnov. – М.: Prohress-Tradytsyya, 2010. – S.113.
13. Huseynov A.A. Rol' filosofiyi v dialozi kul'tur // Natsyonal'na samosvidomist' narodiv SND ta Baltiyi: rol' spil'nykh kul'turnykh osnov. – М.: Prohress-Tradytsyya, 2010. – S.12.
14. Malakhov V.A. Etyka dialohu: reaktualizatsiya v suchasnykh umovakh // Natsyonal'na samosvidomist' narodiv SND ta Baltiyi: rol' spil'nykh kul'turnykh osnov. – М.: Prohress-Tradytsyya, 2010. – S.114.